

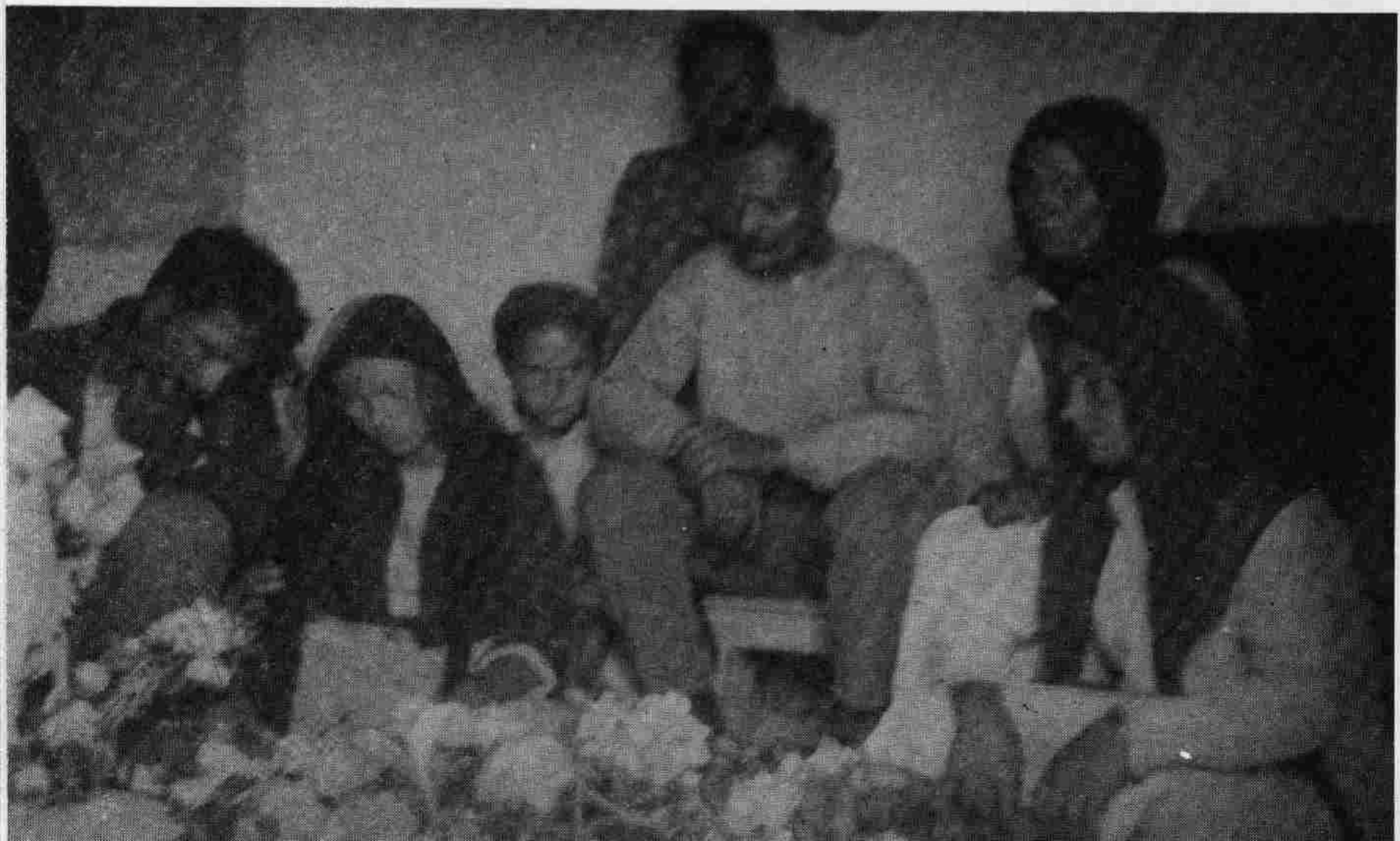

The funeral for [Name] was held at [Location] on [Date]. The service was held at [Location].

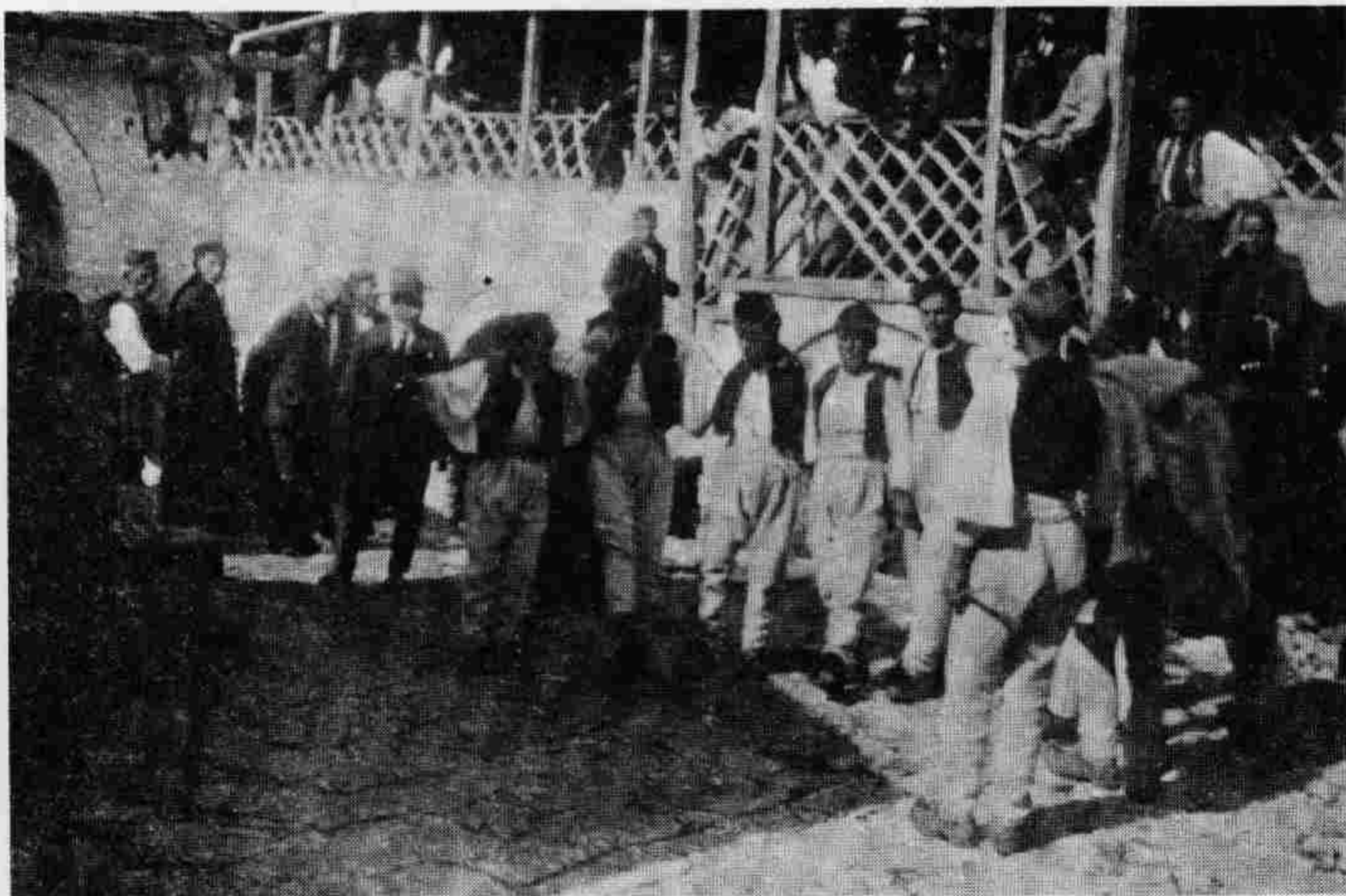

Το ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ της Έλλης Παπαδημη-
τρίου τυπώθηκε για λογαριασμό της συγγρα-
φέως τον Μάρτιο 1983 σε 600 αντίτυπα με την
επιμέλεια του Π. Βακάλη.

Στην Ήπειρο τους αργούς χορούς τσάμικο βαρύ κ.α. τον χορεύει ο πρώτος χορευτής, τον λένε κ ο ρ φ ή, άθελα θυμίζει τον «κορυφαίο», ο δεύτερος συνυπεύθυνος του βαστά το μαντήλι κι ακολουθούν οι άλλοι άρυθμα, όπως - όπως μα ο κύκλος δεν κόβεται. Ίσως έτσι κάπως ηθοποιοί και χορός αδιάσπαστοι αντιστοιχούσαν στο κυκλικό σχήμα του αρχαίου θεάτρου, όχι χωριστά στημένα συμπλέγματα όπως συνηθίζεται σήμερα, ενδυμασίες, κινήσεις ως την τελευταία λεπτομέρεια μελετημένο θ έ α μ α.

8

ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ

συνήθειες, εορτές, εκδηλώσεις
ο χορός - χοροί, το πένθος, δείγματα
του βίου και του τόπου μας, ειρηνικά

Κι ένα νησί ολόκληρο: φωνές, κουβέντες
πονηριές, παλλικαριές, οι αέρηδες, η ερημιά
ο πρώτος κι ο τελευταίος του ήλιος

ΑΘΗΝΑ
1 9 8 3

επιτομή
ἐπιτομή
Ναυ

ΠΕΝΘΟΣ

Κηδεία του Γιάννη Σ. εποχή διωγμού.

Όσοι πατριώτες βρεθήκανε Αθήνα—Πειραιά το μάθανε τρέξανε, οι σκόρπιοι, εκτοπισμένοι απ' τα χωριά τώρα που συναχθήκανε αγκαλιάζονται, αναστενάζουνε.

Μέσα στην εκκλησία ήρθε και στάθηκε στα πόδια του νεκρού ένα παλλικάρι, κάθε τόσο ακουμπά, στον ώμο του διπλανού του να στηλωθεί, λιγοψυχά, ο Γιάννης ήτανε καπετάνιος του, έτσι που τον αντικρύζει ο νους του θόλωσε. Είνει και λίγες γυναίκες δίπλα στο φέρετρο, αυτές κλαίνε άνετα.

Άξαφνα φάνηκε στην πόρτα της μισοάδειας εκκλησίας, «ήρθε ο Αγγελής» ο αδελφός του νεκρού «πρόλαβες» «πρόλαβε» μουρμουρίζουνε όλοι, μοιάζει του μακαρίτη, ηλιοκαμένος, ψιλοκόκκαλος «τον έφερε η μηχανότρατα». Τώρα πάει ολοΐσια, στέκεται δίπλα στο φέρετρο, ακούνητος, δίνει το παρών. Άμα φώναξε ο παπάς «δεύτε τελευταίον ασπασμό» τότε σκύβει φιλά το νεκρό μια φορά κι' άλλη μια, στο κούτελο και στα χέρια, του φέρανε μία καρέκλα, κάθισε ως πιο κοντινός συγγενής, περνούνε τον χαιρετούνε, αυτός αδάκρυτος αμίλητος περάσανε μπροστά του όλοι, ο θρήνος των γυναικών σιγανός, πρεπούμενος, τον συνοδέψαμε ξέσκεπο σε φτωχικό μνήμα, τον θάψαμε.

Και

Μνημόσυνο του Γιώργη... Ν. Μάκρη.

Στις 40 μέρες που γίνεται το Μνημόσυμο πάει το χωριό, πρόθυμος κόσμος και στη λύπη. Από βραδύς αρχίζει και το μοιρολόι, το Σάββατο με το πέσιμο του ήλιου που στέλνουνε το κόλλυβο, πλησιάζεις κι ακούγεται η λυπημένη μελισσοβοή. Το μισό ντουβάρι του σπιτιού από λουλακί το 'χουνε βάψει μαύρο. Στην πόρτα είναι σχεδιασμένος με κάρβουνο ένας μαύρος σταυρός. Απόξω οι άντρες τριγουρίζουνε σαν άχρηστοι ξεχασμένοι, ο γυιος του πεθαμένου σε σκαμνί ασάλεφτος. Βαραίνει ο άντρας στη θλίψη, το κλάμα είναι χάρη των γυναικών.

Οι πόρτες ορθάνοιχτες, μπαίνεις δε χαιρετάς, είναι ανοιχτό για όλο τον κόσμο το θλιμένο σπίτι, έχουν φέρει καθίσματα περίσσια κι οι γειτόνοι. Όλα τα νοικοκυριά συγυρισμένα, μπακίρια, γιαλικά, τα κάδρα σκεπασμένα με μαύρο χαρτί. Στην καλή κάμαρα στο τραπέζι μες στη μέση ο καταστολισμένος δίσκος με τα κόλλυβα και δυο αναμένες λαμπάδες. Του νεκρού η φωτογραφία όρθια στημένη σ' ένα γιαλένιο κουμάρι με νερό.

Η χήρα κάθεται σ' ένα καναπεδάκι χαμηλό έχει βγαλμένα τα παπούτσια, φορά διπλό μαντήλι μαύρο στο κεφάλι έτοιμη όπως για καμιά βαριά δουλειά.

Από εδώ κι από κει την παραστέκουνε δύο αδελφές της, οι κόρες του νεκρού νέες κοπέλες, κλαίνε όξω απ' τον κύκλο. Οι καθεαυτού μοιρολογήτρες έρχονται πέρνουνε θέση με το μαντήλι στο χέρι. Μερικές μπαίνουνε κυττάζουνε τη φωτογραφία λένε χαιρετισμό λυπητερό, σταματούνε προσφωνούνε το νεκρό: «Ε Γιώργη, Γιώργη», του μιλούνε με πείσμα, σάματι περιμένουμε απάντηση, επιμένουνε. Άλλες σέρνουνε μια φωνή αβάσταχτη. Άλλες θυμούνται μπαίνοντας κάτι μικροπράματα που συδουλίζουνε τη λύπη. «Εχ που δε φόρεσες το πλεχτό που σου πλεξα». Η χήρα κι αυτή καμιά φορά τους αποκρίνεται σαν

νεει ως 47

ΕΝΑ ΝΗΣΙ

Νάτος ο ήλιος πήδησε καταμεσίς στο λιμάνι φέξανε και τρέμουνε τα νερά, καϊκια βάρκες σαλεύουνε με την αναλαμπή σα να τους λυθήκανε οι άγκυρες.

Ο δρόμος απ' το λιμάνι ανεβαίνει προς τη Χώρα με στροφές, με κάθε στροφή γεμίζουνε τα μάτια θάλασσα κοντινή και μακρινή, πέτρα και βραχουριά κάτι μαύρες κοτρώνες εξέχουνε πάνω στη γης σα θόλοι βουλιαγμένοι, άλλες αποτελειώνουνε τους λόφους σα γυαλιά φυτεμένα σε μαντρότοιχους. Ένας στρογγυλός μονοκόματος βράχος ξεχωρίζει προς στο πέλαγος της Ικαριάς φαίνεται περιφραγμένος για κάποια αιτία που ξεχάστηκε.

Η πέτρα λοιπόν είναι το κύριο υλικό του νησιού και το Μοναστήρι του Θεολόγου τη μαύρη πέτρα έκανε σάρκα του. Σ' άλλα ψηλώματα προς τον Αρτικοπό υπάρχουνε δύο αχειροποίητα ομοιώματά του τέτοια σύνδεση στενή νησί και χτίσμα.

Κι η τέχνη της ξερολιθιάς φράζει, μοιράζει, το νησί, πέτρα προς πέτρα ταιριασμένη καθεμιά με την προηγούμενη και την κατοπινή με την από πάνω και την αποκάτω, πελεκημένη κι απελέκυτη περιλαβαίνει μέσα όποια βρεθεί ριζιμιά, βολικιά κοτρώνα, τραβά τον ανήφορο, τον κατήφορο κουβαλημένη με ζα ή σηκωτή αγκαλιά. Από πάνω την αποτελειώνουνε αστιβιές, ένα εμπόδιο στο δρασκέλισμα, πλακωμένες με πέτρες βαριές για τον αέρα τ' αγκάθι τούτο κάθε σταύρωση και μυτίτσα του ψιλοδουλεμένη. Χρήσιμο κι' αυτό. Κάθε τόση απόσταση αφήνουνε πέρασμα χαμηλό «αμπασιές» με πέτρες ασήκωτες και ξύλο άγριο στερεωμένες για να περνούνε κατσίκια και πρόβατα. Και κατοικίες—«καθοικιές» για τα ζώα μα και για τους ανθρώπους, στις εξοχές είναι χτισμένα έτσι ξεροτρόχαλο, μεγάλη μαστοριά

—αναφοράδες— ντουλάπες χωστές, κάτι τράβες γερές σαν καρένες, στέρνες μια και δύο κάθε νοικοκυρόσπιτο. Τα δώματα στρωμένα με πατελιά, τα κοπανίζουνε πριν μπει ο χειμώνας, από ψηλά δείχνουν το χωριό σαν ψηφιδωτό κρεμαστό. Οι αυλές στα πάνω πατώματα κοκκινίζουνε με κόκκινα τούβλα τα λένε κεραμίδια, καμπαναριά πολλά και κάτι πυθάρια και τρυπητοί φουάροι».

Κι όλα τα εξαρτήματα σιδερένια και ξυλένια υπολογισμένα και δουλεμένα έξυπνα, χερούλια και μάνταλα, τσάγρες, μπετουγες, σύρτες είτε ανοίγουνε είτε κλείνουνε απλά και στερεά.

Τα πλούσια σπίτια είχαν πολλά έπιπλα και σκεύη καναπέδες καθρέφτες, κασέλες, πολυθρόνες, χαλκώματα και προίκες, σεντόνια και στρωσίδια, τα καθημερινά και τα καλά τα κουβαλήσαν οι караβοκυρέοι κι οι εμπόροι από τα ταξίδια τους, στα δικά μας χρόνια με τους πολέμους τις πείνες τα παζαρεύανε οι γυρολόοι για ένα τενεκέ λάδι, για μισό τσουβάλι αλεύρι, έπειτα οι ξένοι κι αυτοί αγοράζουνε, διαλέγουνε παζαρεύουνε τη φτώχεια κάνουνε πως φεύγουνε ξαναγυρίζουνε, οι κουρσάροι του παλιού καιρού τουλάχιστον πέφτανε, φεύγανε αστραπή.

Και στα φτωχικά σπίτια είναι απαραίτητα το λεκανίδι πινακωτή για ζύμωμα, σκαμνιά, ο σοφράς, η παραστιά σα ντουλάπι, μέσα τώρα η γκαζιέρα, δεν υπάρχουνε ξύλα δεν υπάρχουν τζάκια. Είχανε κι έχουνε ακόμη κρεβάτι χτιστό εξυψωμένο, κοιμούνται στο φάρδος ή και σταυρωτά συνεχίζεται ο παλαιός στολισμένος αρχοντικός και ζωγραφισμένος «κράβατος» με τις ακριβές κεντιστές κουρτίνες που ~~τόρα~~ βλέπεις στα Μουσεία. 18

Τώρα τα σπίτια γεμίσανε λουλούδια νάυλον κεντήματα της μηχανής, φωτογραφίες και κούκλες αραδιασμένες στολισμένες όπως το λένε, με την ίδια λαχτάρα το ψεύτικο πράμα και τ' αληθινό. Η μάνα δεν προλαβαίνει να καμαρώσει το βελουδένιο

μαξιλάρι που αγόρασε με τόση χαρά τη μια Λαμπρή και την άλλη Λαμπρή το γελά η κόρη που είδε άλλο σχέδιο σε περιοδικό, οι πανούργοι έμποροι και βιομήχανοι ξέρουνε καλά πώς να μην πολυκαιρίζει τίποτα. ~~Μένο~~ η λαχτάρα είπαμε των κοριτσιών αυτή δεν αλλάζει, όλα τα επιθυμεί «καινούργια».

/ και

1, Χειμώνα-καλοκαίρι έχουνε συνήθιο φτωχοί και νοικοκυρέοι αποσπερίζουνε οι γειτόνοι συναμεταξύ τους, φέρνουνε καθένα, κουτσομπολιό, ~~και~~ χωρατό και τα συνηθισμένα, κάτι ξεδιάντροπες παροιμίες, όμως ξέρουνε τι θα πεις και με ποιο τρόπο, τι δε θα πεις ποτέ-όπως στα καφενεία- το ~~παλιό~~, ανώτερο σπουδαστήριο. Μερικές γυναίκες έχουν λέγειν σπουδαίο τα παραμικρά τα κάνουνε παράσταση... «σκύβω τι να δω.. πάνω στην ώρα νάτηνε κι αυτή...» με την πρώτη που αρχίζουνε τα σκαμνιά τραβιούνται μπρος, οι γριές ακουμπούνε βολικά τη ράχη στον καναπέ, οι μικρές τραβούνε το φουστάνι στα γόνατα φρόνιμα-φρόνιμα, οι μανάδες φοβερίζουνε τα μικρά..«καταλαγιάστε, θα σας κλείσει ο θείος στα κατώι με τις μαμούνες..» η διπλή απόλαυση αρχίζει. Τα κεράσματα πρόχειρα κανένα συκαλάκι φουρνισμένο, κανένα χλωροκούκι, πασατέμπο, στραγάλια. Συχνά κυριεύει πλήξη, κάποιος χασμουριέται κρυφά, άλλος άγαρμπα μα κι η πλήξη δεχτή, δε χαλά η παρέα. Όσα νέα φτάνουνε απ' τον έξω κόσμο τα φέρνουνε στα γνώριμα μέτρα, σου λένε γιατί το τάνκερ 80.000 τόνους βούλιαξε το μικρό φορτηγό τόνους 800«.. ο καπετάνιος του τανκεριού ηπήε προς νερού του, ο τιμονιέρης ατζαμής, ανηψιός του τον είχε πάρει προς χάριν της μάνας του..» ή σε πληροφορούνε...«η ζάχαρη 6 δρχ. το κιλό στον Παναμά.. ~~όλα στα γνώριμα~~

/ 8

/ 8

Ο ΗΛΙΟΣ χρύσισε ολοκάθαρος η κορφή του όσο μισή φλούδα πεπόνι, τον ακολουθά ένα συννεφάκι μακρουλό αγωνία μας πότε θα βγει ολόκληρος.. νάτος και φαίνεται ολόσωμος.

Ανεβαίνοντας ένα ψήλωμα, με κάθε δρασκελιά γνωρίζεις ολόκληρο το νησί, γραμμένες οι ακρογιαλιές του, οι πλαγιές παίρνεις κανένα μονοπάτι παράμερο, ησυχία τέλεια, το μάτι και τ' αφτί ξεκδύραστα φτάνουνε παντού. Το πιο ψηλό νησί κατά το βοριά είναι η Σάμος αριστερά η μακροκοκκάλα Ικαριά, τα νησάκια οι Φούρνοι, κατά την Ανατολή Αγαθονήσι, Αρκοί, Λειψώ, η δίκορφη Μυκάλη, δηλαδή Μικρασία βλέπομε, ξαναβλέπομε, οι ώρες στάμνες γεμάτες μπροστά μας. Καθίσαμε δίπλα σε μια κίσσαρη χνουδωτή και δυο λαμπρές, ανθίσανε πρόωρα οι βελουδένιες φούντες τους. Παρακεί δυο πέτρες η μια πάνω στην άλλη-σημάδι ανθρώπου, σύνορο.

Ο ξεμοναχιασμένος άνθρωπος άμα βρεθεί σ' έρημη εξοχή χρειάζεται να ναι ο νους του γυμνασμένος σαν παρατηρητής που προσέχει πολλά σημάδια μαζί.

Απ' την κοντινή τούτη ερημιά τις πρώτες ώρες της ησυχίας ακούγεται κανένας πετεινός κανένας αγωγιάτης που λαλεί μουλάρια, τίποτα φωνές ~~από καλύβι~~ σαν πέτρες πεταμένες με σφεντόνα, οι άνθρωποι σε άλλον κόσμο αρχίζουνε και τελειώνουνε. Δυο σφερδούκλια σαλεύουνε μπροστά στα μάτια μας, σάλεύει κι ο ίσκιος τους πάνω στο χώμα γέμισε ουρανός και γης με το αργό τους σάλεμα, -τόσο βλέπομε: ~~από~~ το «εδώ» το «αλλού» ξεγράφτηκε.

Πέρασε κι ένα μελισσάκι άγριο, η βουή του σα μηχανή τάραξε την ησυχία, πάλι άξαφνα κόβεται, χώθηκε σε μια πέτρα τρυπημένη, εξέχει το κολαράκι της, στρίβει και πάλι ξεμυτίζει, πάλι ζουζουνίζει και χάνεται, ίσιωσε πάλι σα νερό η σιωπή. Ένα συνεφάκι τώρα ξέκοψε απ' τ' άλλα, ποιος αέρας δικός του το φύσηξε, ο άνθρωπος χαζεύει, ρωτά μα και δεν περιμένει απάντηση. Κι αν θολώσουνε τα μάτια με την τόση αργή παράσταση αν βρεθεί καμιά πέτρα βολικιά και γύρει το κεφάλι ο ξεμοναχιασμένος και τον πάρει στ' αρπαχτά ο ύπνος, όποτε

ζ

ξυπνήσει πάλι θα στενάξει απ' την πολύ γλύκα, δεν ξέρει αν κοιμήθηκε μισή ώρα ή μισή ζωή. Τώρα ο ίσκιος της βολικιάς πέτρας μάκρυνε, η ευωδιά της κίσαρης πιο αψιά. Η αντικρινή βουνοπλαγιά λίγο-λίγο από κάτω προς τα πάνω ισκιώνει, βαστά λίγον απ' τον βασιλεμμένον ήλιο η κορφή- ένα κοπάδι προβατάκια σκορπίσανε και βόσκουνε, σκύβουνε τα κεφάλια, σαλεύουνε τα ποδαράκια και παίζουνε τα κουδούνια τους, κοντά στο μαλλί, στο γάλα, στο τυρί, στο κρέας τους έχουνε και τη χάρη αυτή αυγή και βράδυ ξυπνούνε την ερημιά- Ο βοσκός αμούστακος κάθεται σε αγναντερή πέτρα, παίζει σουράβλι καμωμένο με τα χέρια του, διαλεγμένο στις καλάμιες. Το απόγειο αεράκι πέρνει το διπλό σκοπό, σουράβλι και κουδούνια, διπλή περικοκλάδα λουλουδίζει κάθε δειλινό είπαμε και κάθε αυγή. Η έρημη ακρογιαλιά δεν έχει την ασαλεψιά του βουνού κάθε κύμα έρχεται σαν επίτηδες ξεκινήμενο να ταρακουνήσει τον περαστικό, θες δε θες το περιμένεις, παρατηράς το πέλαγος όπου πιάνονται οι αγέρηδες η βουή ασώπαστη-πού γλυκός ύπνος..

Άλλη φορά περπατάς 3, 4 ώρες φτάνεις την προχωρημένη ερημιά, δεν έχει θέση πια εδώ καταστημένη ο άνθρωπος και τα έργα του. Οι ζευγαρισμένες πλαγιές χαμηλώσανε, ξεπεραστήκανε μάντρες και μαντριά και ταιριασμένες πέτρες, οι πατημασιές των κατσικιών σβύσανε δεν ανεβαίνει ως εδώ κοπάδι ούτε βρίσκει πουθενά σπειρί από αλωνισμένο καρπό το μερμήγκι. Ο αέρας βουίζει μέσα και μέσα στ' αυτί, άλλο τίποτα δεν ακούγεται πατάς χαμόκλαδα, μοσκοβολούνε θρούμπι, θυμάρι, κίσαρη, άγρια ρίγανη, η μοσκοβολιά τους ίσια στη μύτη σου αμέσως γνωρίζεται. Κι η πυράδα της πέτρας. Καθίζει λοιπόν κατάκορφα ο περιπατητής η ανάσα του είναι νοστιμισμένη, καλά έφτασε ως εδώ δε βιάζεται, τις ώρες τις περπατά σοβαρός, γέρος βοσκός* ο ήλιος πάνε, σιγά.

Κι
| παλι

ΑΠ' ΤΗΝ κορφή του βασιέται και κλαδίζει προς τα κάτω η χοντρή ραχοκοκαλιά του νησιού ως τη θαλασσινή του ρίζα. Οι ρεματιές ρίχνουνε καθεμιά τον ίσκιο τους, οι κάβοι πιάνονται από ψηλά και πέφτουνε πότε κοφτοί πότε πλαγιαστοί γίνονται αγκαλιές, αμουδιές συνεχίζουνε ως και μέσα στη θάλασσα
/ε πρασινοκιτρινίζουν/ Το μάτι χωρά το νησί ακέραιο. Πολλά βουναλάκια τέτοια έχουνε τα νησιά, μικρό το ύψος τους μα σου φανερώνουνε θεάματα μεγάλα και όποιος τα πατήσει αν σημαδέψει από έναν μικρό και κανέναν πιο μεγάλο κρίκο όσα βλέπει θα βγει αλυσιδωτά δεμένο το Αιγαίο πέλαγος.

Όσο μεσημεριάζει καίγεται η κορφή σα λαμπάδα χοντροπλασμένη, τα βράχια μυρίζουνε φουρνισμένο ψωμί, θες να ξεχάσεις τη δίψα σου και τη δίψα της γης μα δεν ξεχνιέται, χάθηκε κι ο λίγος ίσκιος που βαστούσαν τα χαμόκλαδα, χωρίζανε χώμα και ήλιο. Κι ο περαστικός άνθρωπος ένα φρύγανο κι αυτός ταμένος για κάψιμο δεν υπάρχει έλεος, αλοίμονό του αν θυμηθεί βρύσες που τρέχουνε και απόσκια -θα παραλογιάσει: αυτή 'ναι η προχωρημένη ερημιά. Και πάνω στο μεσουράνημά του ο ήλιος θαμπώνει σα χνωτισμένο γιαλί ένα μαβί σκούρο ζωνάρι φαίνεται άξαφνα κατά το βοριά πρώτο ένα φύσημα φτάνει καφτό η ασάλευτη λαύρα σάλεψε ύστερα ένα φύσημα κρυερό, ένα παραφύση στόμα φυσά και τα δυο -πήρε μελτέμι-. Τώρα όσα πατούσε ο ήλιος τ' άρπαξε ο αέρας, απ' τον έναν τώρα ο άλλος παιδεφτής το μουρμουριστό αεράκι γίνηκε μουγκρητό, σκύβει ο άνθρωπος το κεφάλι ας ήτανε η πλάτη του στρογγυλή σαν αστιβιά, ότι εξέχει ρούχο, μαλλί τα τραβούνε αθώρητα, φρενιασμένα δάχτυλα, πότε προς τα μπρος τον ρίχνει ο παιδεφτής, πότε τον ρίχνει πίσω ένας παλαιστής με τις γροθιές πώς να προχωρήσει.. Φτάνει κάποτε ο ανεμοδαρμένος στο ξωκκλήσι του προφήτη Ηλία, βρίσκει το κλειδί στην κρύφτρα, μπαίνει μέσα, σα σκοινί κομμένο με το μαχαίρι κόβεται μέσα το

βουητό. Πήρε ανάσα. Πάνω στις γυαλιστερές άνισες πλάκες μπρος στ' Άγιο Βήμα ένα θυμιατό χωματένιο και στην άκρια το κασελάκι με τον άμμο, μέσα στο θολωτό παραθυράκι κεράκια, το μπουκάλι το λάδι, το κουτί τα σπύρτα, το λιβάνι, φυτιλάκια του βουνού/ όποιος θέλει περαστικός και ξέρει την τάξη τα βρίσκει έτοιμα και θα ρίξει κάτι θα θυμιάσει.

Το τέμπλο είναι ξύλο μπογιαντισμένο μαβί και καφεδί σαν των καϊκιών. Η Παναγιά, ο Χριστός στη θέση τους πρόσωπα βυζαντινά ζωγραφισμένα, πολύ γνώριμα, μελαχροινά -μοιάζουνε οι άγιοι με τους ζωντανούς άραγε ή μοιάζουνε οι ζωντανοί με τις ζωγραφικές αυτές συγγενέψανε χρώματα και υλικά, χόμα και τέχνη της αγιογραφίας η φημισμένη κι η ταπεινή από παλάτια σ' ερημοκλήσια μια γλώσσα τέχνη βυζαντινή, γλώσσα κοινή και σοφή, σε ολόκληρη Ανατολή μιλημέμενη.

Το κόνισμα όμως του προφήτη Ηλία - κρίμας τον Άγιο είναι καινούργιο αφιέρωμα, η ευλάβεια του δωρητή και του ζωγράφου ίδια μα η τέχνη πια ξέπεσε, πάνω σε 3—4 σανίδια με μια ματιά φαίνεται η λάμψη κι ο ξεπεσμός.

Ο κουρασμένος τώρα βλέπει απ' τη χαμηλή, γυρτή πορτίτσα τη νύχτα όπως σκεπάζει λίγο-λίγο το βουνό, ο αέρας πυκνώνει το σκοτάδι, τρέμουνε τάστρα σαν ανθοί κρεμαστοί, απ' την τρεμούλα των άστρων προνοούνε οι θαλασσινοί τη δύναμη του αγέρα, ο απαγγιασμένος άνθρωπος ζαρώνει χάμω, λαγοκοιμάται και συχοξυπνά.

Και πια το χάραμα αραιώσε το σκοτάδι, έπεσε η δύναμη του μελτεμιού-το λεοντάρι λούφαξε, μιανής νύχτας η αγριάδα του, κυρίεψε η πρωινή μοσχοβολιά.

Ο ΗΛΙΟΣ έσκασε και πετάχτηκε μονοκόμματος πάνω απ' το μακρινό νησάκι, το κλώτσησε, το τρύπησε η λάμψη του,

βρέθηκε μονομιάς στα ψηλώματα - πώς ^{ήρθε} δεν ακούστηκε κανένα
μπαμ έτσι όπως άστραψε άξαφνα.

Στις τόσες μέρες πάλι καλωσύνη, γιαλί, δεν το πιστεύει πως
αντέχει τέτοιο μονοκόμματο γιαλί, λαμποκοπά ως πέρα πουθενά
σημάδι κανενούς καιρού, φαίνεται κι ο πάτος της θάλασσας-η
πασιφάνια να την πούμε-με μια αναπνοή σου λες πως θα κάνεις
βουτιά να περιδιαβάσεις τους μαύρους φυκιάδες, τις φεγγερές
αμμούδες, τις μαλιαρές ρίζες του κάθε βράχου, τις ξέρες. Τα
ψάρια βόσκουνε και γυαλίζουνε πες τα πουλιά δίχως λαλιά στο
περιβόλι τούτο. Στις ρηχές λακουβίτσες πηδούνε οι πονηρές
γαρίδες σαν ακρίθες, τα καβουράκια ξετρυπώνουνε με το ένα
πλευρό, ένας τριχωτός νοικοκύρης ούτε κάβουρας ούτε σκούλη-
κας μισοβγαλμένος απ' το κοχύλι του το περπατά. μετακουνά κι
ο αχινός, σαλεύει τ' αγκάθια του και βαστά ένα ψιλό πετραδάκι
στο σταυρωτό του στόμα-νάχεις μάτια να βλέπεις και υπομονή-
Μπροσ-πίσω αργοσαλεύουνε οι θαλασσινές ανεμώνες με απαλή
χάρη, παίζουνε τα γραμμωτά μαλακά τους χωνάκια το ~~κάθε φύκι~~ ^{κάθε φύκι}
με το χρώμα ~~του~~.

Νάχεις κι αυτί ν' ακούς τη μουρμούρα της κοιμισμένης
θάλασσας, πότε παραμιλά κι ευφραίνεται, πότε παραμιλά
παραπονεμένη, πίσω από έναν κούφιο βράχο αναρουφά, πάνω
στα χαλίκια ξεμουδιάζει. Ένα βαπόρι πέρασε σαν κρεμασμένο
απ' τον ουρανό, πέρασε ξεχάστηκε, άξαφνα το κύμα του
έρχεται κατρακυλώντας χτυπά την ακρογιαλιά την τράνταξε,
θύμισε δύναμη αναπάντεχη, σεισμό, και πάλι όλα γαληνεύουν.
Κάποιο βαρκί με μηχανάκι περνά και τ' απόνερα πίσω του
αστράφτουνε και πέφτουνε σαν κομμένη καινούργια λαμαρίνα.
Κι ο κάθε ήχος κουδουνίζει πάνω στο ~~ιζάκι~~ της θάλασσας κι η
επίσημη φωνή ενούς ψαρά που γιαλεύει με το γυιό του «σια-σια
καλά, έλα κοντά». Το παράγγελμα και το τρίξιμο του σκαρμού,

το κουπί και το κόψιμο του νερού με τη σειρά. Στον αντικρινό μώλο χτυπούνε χταπόδι, κάποιο χέρι σηκώνεται και κατεβαίνει με δύναμη-διακοπή και πάλι χτύπημα και πάλι διακοπή πουθενά μπλέξιμο η μέρα όλη καθαρή μ' όλα της τα σημάδια, μian ακαίρια πίνα πες βγάνεις το φαί της στην άκρια του μαχαιριού. Έτσι και βραδιάζει ακόμη κάθεται, ακόμη γεύεται- σηκώνει πολύ χάζεμα τέτοια καλωσύνη. 18

Οι μπουνάτσες φέρνουνε τους νοτιάδες από βραδύς πέφτει δροσιά -εδώ τη λένε «ανέδωση», η γης δηλαδή τη δίνει από μέσα της- μια θολούρα έρχεται από μεγάλο πέλαγος και σέρνεται δεν ακούγεται φύσημα, τα βουνά δεν ακουμπούνε πουθενά οι κορφές κρεμαστές, μοσκοβολά το χώμα σαν ποτισμένο περιβόλι, τ' αρμυρίκιαστάζουνε, τα νοτισμένα κλαδιά τους μαυρίζουνε, το ξερό χορτάρι μουσκεμένο χωρίς βροχή πατάς στα μαλακά ένα ^{πρωίμω} ~~καμαρωτό~~ άνθισε σύσσωμο κάθε του ακρόκλωνο ευωδιάζει, χαίρεται και βουίζει γύρω του μελίτσι, λένε πως απ' την ευωδιά της πρωινής ανέδωσης μια έγκυος έσκυψε πήρε δυο χούφτες χώμα κι έφαε, τόσο λιγώθηκε, αφού σε κάθε βαρεμένη ~~μάλιστα~~ της φέρνουνε κι οι γειτόνισες μυρωδιά. Μα όποιος τόσο ευφρανθεί το χώμα ~~μάλιστα~~ με τα πρωτοβρόχια θα μπει μέσα γρήγορα-το λένε κι έτσι. 18

Ο ΗΛΙΟΣ βγαίνει απ' το καζάνι τουρανού, βράζουνε γύρω-γύρω τα σύννεφα του μελτεμιού. Κάθε αέρας στον καιρό του και με την εξουσία του. Ο βοριάς εξουσιάζει το καλοκαίρι νησιά και μπογάζια, πιάνεται από μεγάλες στεριές δίνει ζωή και κόβει- το μελτέμι. Οι γειτόνοι Τούρκοι λένε το πρώιμο «κεράς μελτέμ» το κατοπινό «καρπούζ μελτέμ» με τα φρούτα της εποχής. Και στις 360 τόσες μέρες του χρόνου οι καλωσύνες μετρημένες. Μαγιάτικες και φθινοπωρινές. Απ' τις ανεμοδαρμένες φυσούνε τις μισές

οι άλλοι αγέρηδες, τις άλλες μισές φυσά ο βοριάς μοναχός του- λίγο προς το Γραίγο ανατολικά, δυτικά προς το Μαίτρο- τόσο παραμερίζει. / βόνο

Λοιπόν είπαμε αυτός ο αέρας είναι ταχτικός. Τα κύματα του με καμιά τσάπα πες σκαμένα σειρές-σειρές πάνω στη θάλασσα. Κι όσο πλησιάζουνε, χοντρένουνε πριν την τελευταία τους πνοή ορθώνονται για να κουτουλήσουνε, σκάζουνε, αφήνουνε στην άμμο σημάδια της στιγμής, σέρνουνε πίσω τα χαλίκια σουρσουρίζοντας, αφήνουνε φύκια που μυρίζουνε σάπιο σταφύλι. Και στα τόσα κύματα ένα κύμα θηρίο σε ψήλος και σε βάθος ξεπερνά τ' άλλα πετιέται μπρος, τραντάζει ο γιαλός ξεπερνά των άλλων τα σημάδια, μουσκεύει ως μέσα και τα βούρλα, τ' αφήνει πλαγιασμένα σα μουσκεμένα μαλλιά. Στο πέλαγος, τέτοια κύματα τ' ακούς από μακριά με δικό τους σφύριγμα, αν πέσουνε απανωτά ένα και δυο κινδυνεύουνε τα καΐκια. Τέτοια πελαγίσια τα λένε και ρεματικά κύματα τα ξαναρουφά η θάλασσα πριν φτάσουνε στεριά. Το μελτέμι λολένει και τις στεριές, θένε δε θένε οι άνθρωποι τρέχουνε, αδειάζει ο γιαλός, περνούνε απ' τα μέσα στενά, για να σταθούνε να μιλήσουνε πιάνουνε τα ντουβάρια, όσα λόγια φωνάζουνε είναι κομμένα. Βρε Νι..λή δυο φραντζο... δυοο... «μωω...ρή». Ότι πράμα τύχει στημένο ή κρεμασμένο, ρούχο, σύρμα σκοινί τινάζεται πάει να σπάσει, οι μικρές καμπάνες μοναχές τους μαζί, κάποια βίδα / (σημείωση) θαρείς πως ξέσφιξε μέσα στη γης, κάθε κουρέλι και χαρτί και φλούδα και φυλλαράκι πεταμένο στριφογυρίζει, άξαφνα πέρνει φύσημα σα ζωντανό πετά ψηλά, χάνεται. Ο αγέρας της τάδε πλατειάς, της τάδε γειτονιάς είναι γνωρισμένος όπως κανένας άγριος γείτονας, που τον φοβούνται κι οι χωριανοί.

Και στα σπίτια μέσα μπαίνεις, η πόρτα έκλεισε, ο σύρτης, τα μάνταλα στη θέση τους- ευλογία. Όμως σε κάθε χαραμάδα ο

χαρχαλεμός. Κάθε ξύλο αναλόγως τη μαλακάδα και τη σκληράδα του τρίζει, περνούνε μαχαίρια κάτω από τις πόρτες, κουρτίνες και κουρτινάκια σαλεύουν, δυο πόρτες που ανοίγουνε ~~μαζί~~ ¹⁸ κλείνουνε μονάχες τους, γίνεται βροντή. Άμα νυχτώσει στην παραστιά ουρλιάζουνε τσακάλια πιασμένα σε δόκανα, πότε πατήματα και πότε πηδήματα, πόδια ξυπόλυτα κλωτσιές, στα δώματα σέρνονται φίδια. Και κειδά που κόβεται το βουητό λες ξεμάκρυνε το θηρίο εκειδά πάλι στη στιγμή φρενιάζει.

Ο ΗΛΙΟΣ κοματιασμένος απ' τα τελευταία σύννεφα του ξεψυχισμένου μελτεμιού.

Εδώ οι αποστάσεις είναι κοντινές, δρόμοι, μονοπάτια μιανής ώρας μιανής μέρας από χωριό σ' εξοχές, από χωράφια σε καλύβια σε παρεκκλήσια, με τα πόδια ή με το ζω, δε νυχτώνεσαι δε χρειάζεται πρόβλεψη ούτε προμήθεια. Ξεκίνησε, ο αγωγιάτης με 2 μουλάρια να φορτώσει άμμο στο Γιαλό, πετάχτηκε μ' έναν πήδο σα χορευτής στ' άδειο σαμάρι, τα λαλεί «... ντεε-ουξ-ουξ...» Θα κάνει 3 δρόμους πριν ψηλώσει ο ήλιος. Ξεκίνησε ο ξοχάρης με το γάδαρό του φορτωμένος ντομάτες, μελιτζάνες να διαλαλήσει και να πουλήσει θα γυρίσει άδειος τ' απομεσήμερο. Ξεκίνησε το Μαριγώ, είναι γριά, πάει 2 μυζηθράκια της κόρης της που είναι λεχώνα και φαμελίτισα, θα γυρίσει ώρα εσπερινού. Ξεκινά κι ο Κωνσταντής αχάραγα κι αυτός γέρος μα βαστιέται, καβαλά το γάδαρό του, φτάνει στον Πέρα Γιαλό δένει το ζω στο πρωτελευταίο αρμυρίκι, εκεί περιμένει ο παραγιός και το βαρκάκι αραγμένο, περνούνε στο ερημονήσι, χουγιάζουνε τα κατσίκια ξυπνούνε οι ακρογιαλιές, τ' αρμέγουνε, βάζουνε 4 ντενεκέδες το γάλα πάλι στο βαρki, γυρίζουνε. Ο σκύλος του απ' το πολύ κέφι πέφτει κολυμπώντας και τους ακολουθά-τραβούνε ύστερα για τυροκόμισμα στο Πετροβούνι, 4—5 ώρες το πάνε κι έλα. Όλοι ξεκινούνε με κανένα σακουλάκι, κανένα

κατηφόριζε ύστερα όρθρος-λειτουργία μάνι-μάνι. Το εκκλησάκι μικρό μέσα-μέσα οι ταχτικές ηλικιωμένες μα και κοπέλες αρκετές μετανοίζουνε και σταυροκοπιούνται, η άκρα ευλάβεια μα είναι και πολλών ειδών ευλάβειες, στη μέση στρίμωγμα, σουσουρο, κεριά σβύνουνε τα ξεκολλούνε, ανάβουνε κάθε στιγμή ρίχνουνε δραχμές πέρνουνε ρέστα, στα στασίδια καθίζουνε με τη σειρά, ευγένεια πολλή όσες πιάσουνε λίγον τοίχο τον παραχωρούνε... ορίστε ακουμπήστε... πότε-πότε βάζει καμιά φωνή ο παπάς μωρέ δε σωπαινέτε.. Απ' έξω οι άντρες σα να περισσεύουνε, μόνο άμα βγαίνουν τ' άγια σκύβουνε το κεφάλι κι αν πάρουν είδηση.

Το καμπανάκι χτύπησε απόλυση μοιράζεται ο άρτος οι παπάδες καθίζουνε στο καλλίτερο πεζούλι, έρχεται ο μεγάλος δίσκος, τον γυρίζει ανοιχτά, διάπλατα ένας άντρας. Τα φλυτζάνια του καφέ λουλουδάτα, χορταστικά, ξοπίσω τα πανέρια με μακρόστενα κοματιασμένο άρτο για βούτημα, λύσανε όλα τα στόματα.. «η μαμή δε θέλει βούτημα, παραχόντρυνε..» γελούνε.

Όπως σε κάποιο εργαστήρι καμιά φορά βρίσκεις σπάνια πράματα έτσι σ' εορτές, σε πανηγύρια βλέπεις κάτι γυναικείες μορφές δουλεμένες τέλεια, μεσόκοπες με της σκληρής ζωής την τέχνη και της κατάβαθης γλυκιάς υπομονής, τους έπρεπε να ξεδιαλεχτούνε απ' τα τόσα πρόσωπα γύρω-γύρω μα στέκουνε ή καθίζουνε ~~μυπές~~ απαραίτητες και τα ονόματά τους η Κυριακούλα του Μπαλωμένου, το Χρυσώ απ' τα περιβόλια -αδιάφορες σαν από καμιά τοιχογραφία ξεκολλημένες. Και σε κάθε σύναξη ακόμα και της θλίψης θανές, μνημόсуна η λύπη-λύπη, συχνά και σπαραγμός μα ο συναγμένος κόσμος πάντα ζητά, λαβαίνει ανακούφιση - με τις ετοιμασίες όπως και του γλεντιού φροντίδες

να γίνουμε νόστιμα τα κόλλυβα ο καφές φρέσκος μοιάζουνε τα συνήθια της χαράς και του πένθους.

Η θάλασσα εδώ δουλεμένη από χιλιάδες γενεές το ψάρι λίγο, οι ντόπιοι βαριούνται τον κόπο τους. Πότε-πότε ξεφτέρια Σαμιώτες, Καλυμνιοί περαστικοί, ψαρεύουνε από νύχτα σε νύχτα, έχουνε σύνεργα καλά, λείπουνε μήνες απ' τα σπίτια τους, αυτοί βγάζουνε τους ροφούς 20 και 30 κιλά ίσαμε παιδιά στο μπόϊ κάτι σαλάχια που θέλουνε γδάρσιμο σα σφαχτά, τρώει κι ένας φτωχός.

Το καλοκαίρι με τον πολύ κόσμο, το λίγο ψάρι πέφτει πιο λίγο, η αξία του μεγαλώνει, καθαρό και σκάρτο, όλα με το ψάρι λογαριάζονται και συγγένειες και υποχρεώσεις καινούργιες γνωριμίες και παλιές.

Μήνας Ιούλιος—φεύγουνε οι βάρκες αυγή να σηκώσουμε δίχτυα, που τα ρίξανε από βραδύς. Ξεκινά πρώτος ο Μιχάλης κάθεται στο τιμόνι και τραγουδά έχει γρήγορη μηχανή, σηκώνεται η πλώρη όπως το κεφάλι του αλόγου και καμαρώνει, ξεγέλασμα το καθημερινό τούτο ξεκίνημα του ψαρά την αυγή και κάθε αυγή πάντα ελπίζει, τόχει το επάγγελμα.

Ψηλώνει ο ήλιος, γυρίζουνε οι βάρκες μια—μια μαυρα σημαδάκια μακρινά, γνωρισμένες απ' τη βουή της μηχανής τους. Πελατεία μεγάλη στον ίσκιο στ' αρμυρίκια με πετσέτες, με πιάτα χωματένια, τσίγκινα.

Ήρθε πρώτος τώρα ο Σταυρής, πηδά ο γυιος του όξω να χαι φτερά, δένει κάβο, μια ξεδιάντροπη ξένη πετιέται μπροστά «Θέλω μπαμπούνια ένα κιλό, έχετε;» δεν πήρε απόκριση. Ακούστηκε μια φωνή «πρώτα να λες το «έχετε» ύστερα το «θέλω..» Ο γέρο Σταυρής με κατεβασμένο το σκιάδι ξεψαρίζει,

Απόψε φεύγομε, Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΗΛΙΟΣ, το χρυσό κουμπί ξεπετιέται από στενή κουμπότρυπα, ένα συννεφάκι τον στενοχωρά μα κι αυτό ροδίζει, χρυσίζει χάνεται, ουρανός χωρίς μέσα του άλλο τίποτα, ε ήλιε, ουρανέ τελευταίοι, στεριά γραμμένη καθαρή πες πως χώρεσε, χωρά σε κλειστή γιάλα, η μπουνάτσα τέλεια κολλημένοι άκρη—άκρια και μεις, βλέπομε πέρα μια λάμψη της τελευταίας μέρας είναι η τσάπα του ξοχάρη που σκάβει, την βρίσκει τελευταίος ήλιος κι άλλη κι άλλη ο ήλιος βρίσκει το βρεμένο κουπί ενούς ψαρά την κάθε μια στάλα που στάζει, ο κόπος του σκαφτιά ο κόπος του ψαρά κι ο τελευταίος ήλιος προχωρά.

Και δυο τελευταία βόδια κοιμούνται όρθια, οι μυίγες δεν ξυπνήσανε ακόμα να τα τσιμπήσουνε, να σαλέψουνε τις ουρές, βλέπομε περιμένομεφα και σύννεφο οι κουρούνες πέφτουνε στο μποστάνι να τα σπουργίτια, να το πουλάκι της τζίτζιφιάς το ταχτικό που κελαϊδεί δυο φορές ίσια και μια φορά κάτι τσακίσματα σφυριχτά, ξανακελαϊδήσέ μας πουλάκι τελευταίο—φρρτ... πέταξε, πιο κει και παρακεί, τι το μέλλει πρώτη για τελευταία φορά.

Να τη κι η κλώσσα η πονηρή έκρυβε στα κισαρίδια τ' αυγά της να τα κλωσσήσει με υπομονή μα τα 'βρε η πιο πονηρή κυρά της την κουκούλωσε την κάθησε από 15 της έβγαλε 12 γερά, ένα πήρε το βαρβάκι, ένα πνίγηκε στη γούρνα, τώρα σέρνει τα 10, τα νύχια της ατσαλένια, με τη μύτη πέτρες μετακουνά, τη διώχνουνε, ξανάρχεται στον απλωμένο τραχανά, κουρκουλίζει αδιάκοπα η τελευταία κλώσσα με τα 10 της πουλιά.

Κι η τελευταία μας μέρα μοιρασμένη: ώρα του νοικοκύρη ώρα της νοικοκυράς, ώρα της γειτονιάς, ώρα του φίλου μας του ψαρά έφερε τον τελευταίο σκάρο, ~~ώρα της εταιμίας~~, τελευταία μέρα μοιρασμένη σα βασιλόπιτα—μαζεύεις και τα ψίχουλα.

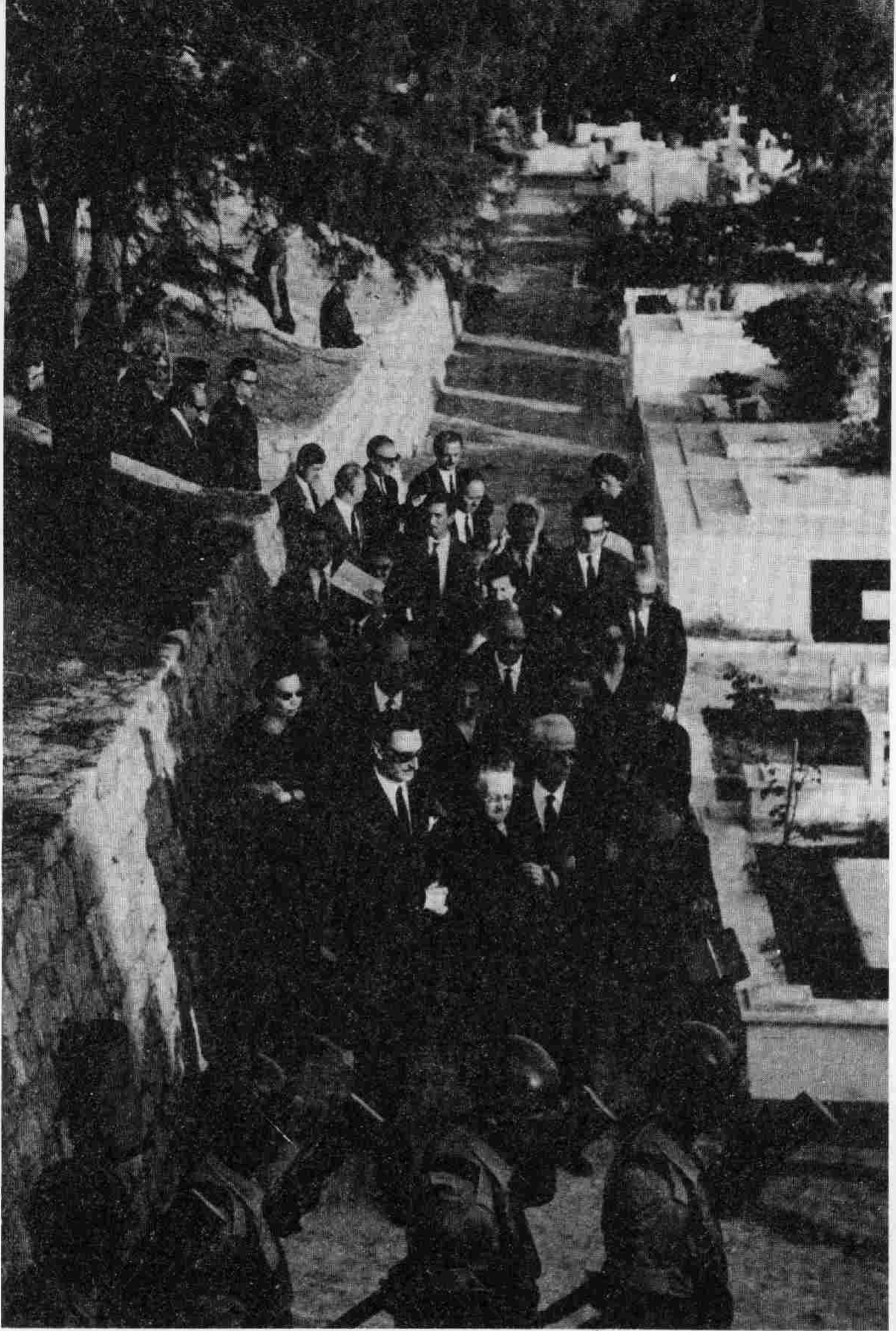
Κι ο τελευταίος ήλιος γέρνει, ξεδιαλέγει ένα κλωνάρι ένα

πεζούλι, τελευταίο αυτό φωτά. Κι ένα κατσίκι ξεκομμένο απ' το
μαντρί βόσκησε όλη μέρα ξένοιαστο τώρα σκαρφάλωσε στον
ολόρθο βράχο κατάγιαλα τα 4 ποδαράκια του μαζεμένα πάνω—
πάνω, τεντώνει το λαιμό βελάζει λυπημένα, θυμάται το μαντρί, ε
τελευταίο κατσίκι βελάζει και για μας.

$W_s \xi dW$

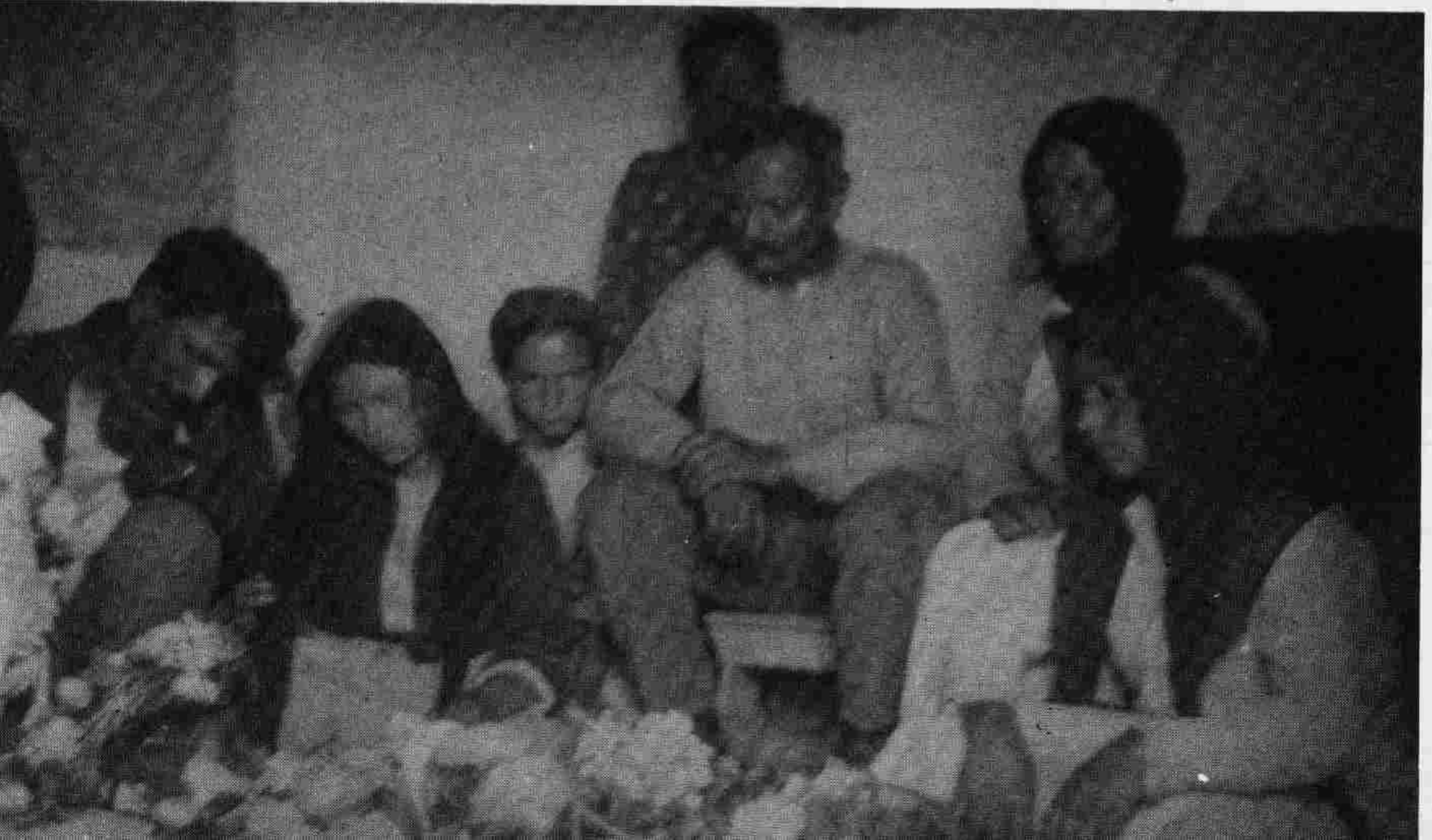
↑
UVA

OXI

OXI

Ναι

Στην Ήπειρο τους αργούς χορούς τσάμικο βαρύ κ.α. τον χορεύει ο πρώτος χορεφτής, τον λένε κ ο ρ φ ή, άθελα θυμίζει τον «κορυφαίο», ο δεύτερος συνυπεύθυνος του βαστά το μαντήλι κι ακολουθούν οι άλλοι άρυθμα, όπως - όπως μα ο κύκλος δεν κόβεται. Ίσως έτσι κάπως ηθοποιοί και χορός αδιάσπαστοι αντιστοιχούσαν στο κυκλικό σχήμα του αρχαίου θεάτρου, όχι χωριστά στημένα συμπλέγματα όπως συνηθίζεται σήμερα, ενδυμασίες, κινήσεις ως την τελευταία λεπτομέρεια μελετημένο θ έ α μ α.

